

بررسی فقر در ایران

صابر وندنقی

چکیده

فقر مانند نیازهای اساسی یک مفهوم پویاست. کارل مارکس درباره انسانی سخن گفت که در کلبه کوچکی می زیست و کاملاً احساس خوشبختی می کرد. تا اینکه همسایه اش در کنار او کافی بنا نمود. از همان زمان - کلبه نشین احساس محرومیت کرد. محرومیت نسبی محرومیتی است که از مقایسه سطح زندگی خودمان با یک گروه مرجع که درآمدهای بالاتری دارد، ناشی می شود. فقر پدیده پیچیده ای است به همان اندازه ای که محصول روابط اجتماعی و ساختار قدرت سیاسی است، نتیجه خواست ها و تمایلات و انگیزه های و تمایلات تک تک افراد فقیر است. فقیر کسی است که ناتوان از خروج از وضعیت فقر است و تمرکز ما بر روی شکاف قابلیت و توانمندی افراد خواهد بود. و در این حالت سیاست هایی مدنظر قرار می گیرند که معطوف بر رشد قابلیت های فردی و توانمند سازی افراد است و نگرش ما بلند مدت بوده و محدوده فقر در نگاه ما وسیع تر می شود

واژه‌های کلیدی: فقر، ایران

۱ مقدمه:

فقر به تمام عواملی که آزادی انتخاب انسان را در مقابل خواسته‌های معقول او محدود می‌کند و امنیت انسانی او را به چالش می‌کشد اشاره دارد. پدیده‌هایی چون، بیکاری، درآمد کم، بی‌سوادی و کم‌سوادی، نبود امکانات بهداشتی، عدم دسترسی به سازمانها و مراکز مهم تصمیم‌گیری، نبود فضای آموزشی و تفریحی و ورزشی، و نبود آزادی بیان، ضعف دستگاههای قضایی و غیره به شدت با تعریف فقر در ارتباط هستند. (خداداد کاشی و دیگران، ۱۳۸۴: ۱۴۰ به نقل از). فقر همگام با نیازهای عصر خود در تحول بوده است و مسائلی مانند شکاف درآمدی، رژیم غذایی، بهداشت آموزش، توانمندی و غیره را در خود گنجانده. فقر در اوایل بیشتر بر فقر درآمدی معطوف بوده است. «تانسند» می‌گوید. افراد خانوادها و گروههای جمعیتی را زمانی می‌توان فقر به حساب آورد که با فقدان منابع برای کسب انواع رژیم غذایی، مشارکت در فعالیت‌های اجتماعی و شرایط و امکانات معمول زندگی مواجه باشند. (خداداد کاشی و دیگران، ۱۳۸۴: ۱۴۰ به نقل از) فقر تأثیر بر همه‌ی ابعاد زندگانی فرد دارد و از فقر ریشه‌های نیازمندی، نبود امکانات، احساس حقیری، وابستگی به نوع دیگری و غیره بوجود می‌آید. (مهدی، تقوی: ۸۴: ۵۰ به نقل از) در اینجا سوال این است که چرا: فقر در کشور ما ایران وجود دارد؟

فقر (poverty)

به عدم دسترسی افراد جامعه به حداقل لازم ضروریات زندگی اشاره دارد و چیزهایی که با فقدان آن‌ها حیات و بقای انسانی با خطر نسیتی روبروست. (مجموعه مقالات گرد هم آیی بررسی فقر و فقرزدایی. تهران. سازمان برنامه و بودجه. ۱۳۷۵؛ ص ۲۷۵: به نقل از) اندیشمندان اجتماعی از مقوله فقر دو مفهوم بسته اند فقر مطلق (absolute poverty): که فقر معیشتی (subsisten poverety) نیز گفته می‌شود. محرومیت و ناتوانی اعضای جامعه در دستیابی به نیازهای اساسی مثل: تغذیه - پوشاک و غیره گفته می‌شود. فقر نسبی (relative poverty): خانواده‌ها و افرادی فقیرند که در طول زمان بطور جدی کمتر از درآمد افراد یا خانواده‌های متوسط باشند. (هر دو نوع با نابرابری و توزیع در آمد در ارتباط هستند). (مجموعه مقالات گرد هم آیی بررسی فقر و فقرزدایی. تهران. سازمان برنامه و بودجه. ۱۳۷۵؛ ص ۲۷۵ به نقل از) افراد مبتلا به فقر قادر به اداره یک سطح قابل قبول و مناسب زندگی نیستند. فقر ناکامی در رضایت مندی بر مبنای نیاز و کمبود و دست‌یابی به منابع، تحصیلات، مهارت، سلامتی، تغذیه، پناهگاه و امکانات بهداشتی است که آسیب‌پذیری اجتماعی و خشونت کمبود آزادی را در پی دارد. (خداداد کاشی، فرهاد و فریده باقری، نحوه توزیع فقر بین خانوارهای ایرانی (۱۳۷۹: ۵۳ به نقل از)

اهمیت و ضرورت انجام پژوهش

فقر بدلیل اینکه برآورد وضعیت اقتصادی مردم در یک کشور است و اینکه توزیع درآمد چگونه صورت می‌گیرد. و در واقع برای سیاست‌گذاران ملاکی است برای اینکه سیاست‌های مناسب در پیش گیرند. مشاهده فقر یک پدیده رقت‌انگیزی است که تأسف و تأثر بسیاری را بر می‌انگیزد. و هر بیننده‌ای را به تفکر بر روی خود او و او می‌دارد. (نشریه علمی پژوهشی نامه علوم اجتماعی - شماره ۲۰ پاییز و زمستان ۸۱ - انتشارات دانشگاه تهران ۱۰، به نقل از). فقر نا به هنجارهای اجتماعی و انحرافات اجتماعی را بوجود می‌آورد و رابطه مستقیم با آن دارد. (آسیب‌شناسی اجتماعی - سروستانی - ص ۹۵) فقر باعث شکاف بین زندگی شرافتمندانه و کار شرافتمندانه می‌گردد و همین امر موجب اختلاف روانی گسترده و ناهنجاری عمیق می‌شود که توجه به آن بسیار ضروری می‌باشد. (آسیب‌شناسی اجتماعی - رحمت‌اله صدیق سروستانی جزوه درسی، ص ۹۵). فقر به دلیل اینکه تهدیدی برای خود فقر است. به نوعی تهدید برای اغنیاء و نظام اجتماعی موجود است. و سلسله مراتب اجتماعی و سلسله مراتب قدرت جهانی را به هم می‌ریزد. فقر یکی از مخرب‌ترین عوامل محیط زیست است. در سطح کلان کشور ما عموماً صادرکننده مواد خام طبیعی و از بین برنده جنگل‌ها و مراتع نیز هستیم. (زنوز، ۱۳۸۴: ۱۶۶ به نقل از)

اهداف پژوهش

هدف کلی:

بررسی فقر در ایران

اهداف جزئی:

- ❖ بررسی شاخص های فقر
- ❖ بررسی معیار تعیین خط فقر
- ❖ بررسی سیاست معطوف به فقر
- ❖ بررسی تولید سرانه و الگوی توزیع درآمد در فرآیند توسعه
- ❖ علل و پیامدهای فقر

پرسش های پژوهش

- ❖ انواع فقر چیست؟
- ❖ بیشترین علت فقر در ایران چیست؟
- ❖ پیامدهای فقر چیست؟
- ❖ نقش قدرت سیاسی در فقر چیست؟
- ❖ فقر در جامعه در شرایط مختلف تولید سرانه و الگوی توزیع درآمد چگونه است؟

روش پژوهش

- ❖ پژوهش حاضر با روش اسنادی و با کپی و خلاصه برداری به بررسی فقر و علل و پیامدهای آن پرداخته است.

تعریف واژه ها و اصطلاحات

- ❖ واژه فقر (paurer) : با penia (گرسنه) و واژه ponos (درد) و poine (مکافات و مجازات) هم خانواده است. بنابراین فقر (راه به جایی نداشتن و با مشکل دست به گریبان شدن است.)
- (پاول مارک هنری- فقر - پیشرفت و توسعه - ترجمه مسعود محمدی ص : ۱۳ به نقل از)
- ❖ فقر در لغت: به معنای شکسته شدن استخوان های ستون فقرات است و فقیر کسی است که استخوان های ستون فقراتش شکسته باشد. گویند : فقرته الداهیه
- ❖ یعنی حادثه ای کوبنده بر او وارد شود. (ماهیت فقر عمومی - جان کنت گالبر ایت، ترجمه عادل: تهران: اطلاعات، ۱۳۶۹، ص ۲۱، به نقل از)

واکوی ادبیات پژوهش در جهان

- ❖ از اواخر قرن ۱۹ مطالعات علمای اجتماعی درباره فقر با تحقیقات بوت (Booth) و روانتری (Rowntree) آغاز گردید. آنها با مطالعه میدانی در لندن جهت اندازه گیری فقر در دهه ۱۸۸۰ نتایج تحقیقات خود را بین سال های ۱۸۹۲ و ۱۸۹۷ منتشر کردند و دریافتند که فقر در طی ده سال مورد نظر کاهش یافته است. این نخستین تلاش ها در جهت شناسایی خطوط فقر بوده است. (محمودی، وحید و دیگران ۱۳۸۴، به نقل از)
- ❖ بعداً آرتور باولی در سال ۱۹۷۵ به همراه هارست کتاب تحت عنوان (سطح زندگی و فقر) نگارش نمود. باولی و هارست وجود فقر را در پنج شهر انگلستان مطالعه نمودند و گزارشی درباره شناسایی خطوط فقر ارائه دادند. (محمودی، وحید و دیگران ۱۳۸۴، به نقل از)
- ❖ بانک جهانی و سازمان بین المللی نیز بر اساس تحقیق و گزارش ۲۰۱۰ میزان فقر در نقاط مختلف جهان با شیبی مطلوب کاهش یافته است و شیوع فقر در منطقه شرق آسیا و اقیانوسیه از ۸۰ درصد به ۲۰ درصد رسیده است. شیب بسیار تندی داشته است. ولی در آفریقا و خاورمیانه زیاد تغییر نکرده و موفق نبوده است. (براساس گزارش بانک جهانی ۲۰۱۰)
- ❖ کانبور و اسکوایرا دریافته اند که در رابطه با فقر عدم مشارکت اجتماعی در یک فرایند چرخشی قدرت اقتصادی را هم در سطح خرد و هم در سطح کلان تضعیف می کند.
- ❖ در حال حاضر ۲۰ درصد جمعیت جهان در فقر مطلق زندگی می کنند و درآمد سالیانه آن ها از یک دلار در روز کمتر است. (اخبار- روز اجتماعی اردیبهشت ۹۱ - کد خبر ۱۱۲۲۵)

واکوی ادبیات پژوهشی در ایران

- ❖ اولین مطالعه جامع مسئله فقر در کشور بر اساس آمارهای مصرف خانوارهای شهری و روستایی ایران طی سال های ۵۴-۱۳۵۳ در موسسه برنامه ریزی ایران انجام شده و نتایج اولیه آن به زبان انگلیسی منتشر شده است. (مدارهای توسعه نیافتگی - عظیمی. تهران: ۱۳۸۹)
- ❖ تحقیقات بیشتری در قالب فقر مطلق و فقر نسبی انجام شده است که اوضاع فقر نسبت به قبل از انقلاب بهبود یافته است. (زنوز، ۱۳۸۴؛ ۱۷۶ و بانک جهانی؛ ۱۳۸۳، ۵۱)
- ❖ مخارج خوراکی نه به خاطر بهبود اوضاع فقر در کشور بوده است بلکه ناشی از فشارهای اقتصادی بوده است. خانوارهای ایرانی از سیری سلولی به سیری شکمی روی آورده اند. (انوری نخجوانی (۱۳۸۴: ۱۱۷))
- ❖ با توسل به شاخص های جانبی و تغییرات درآمد سرانه و شاخص های مربوط به اشتغال و بیکاری و وضعیت مسکن می توان وضعیت فقر را ترسیم کرد. (مدارهای توسعه نیافتگی، عظیمی، تهران. ص ۲۰۴)
- ❖ براساس تحقیقات مرکز آمار ایران در سال ۸۳ تعداد افراد زیر خط فقر ۹ میلیون نفر بوده است. اما در حال حاضر به ۱۶ میلیون نفر رسیده است. (روزنامه آفتاب - چهارشنبه- دی ۸۹، به نقل از)

چارچوب نظری پژوهش

- ❖ در تبیین جامعه شناختی فقر از نظریات و اصطلاحات فرهنگ مارکس و همچنین تحلیل های مورتون استفاده شده است. در این پژوهش از نظریات و اصطلاحات مارکس به بررسی موضوع پرداخته ایم.
- نظریه فرهنگ مارکس
- ❖ اصطلاحی در فرهنگ مارکس کولیان است که فقر مستمر و تدریجی مخصوصاً شایع در طبقه کارگر و همچنین پیشروان خرده پا و دهقانان را که از تضادهای درونی ناشی از تطور سرمایه دارانی منبعث می شود، می رساند.
- ❖ قانون اصلی حاکم بر پدیده فقر زحمتکش، قانون تراکم سرمایه است. از نظر مارکس نتیجه انباشت تراکم ثروت تراکم فقر خواهد بود. آگاهی از این پدیده بطور بی رحمانه مبارزه طبقاتی را دامن می زند.
- ❖ کاهش قطعی جزء درآمد ملی را به دست مزد بگیران می رسد. فقر مطلق زحمت کشان خوانده می شود.
- ❖ فقر نسبی ناشی از این امورات را حتی اگر دستمزد طبقه کارگر بالا برود. بالحسبه با افزایش کمی ثروت ملی ارتقای سطح زندگی و اغلب ارتقای هزینه زندگی فقیرتر از گذشته است. منبع(نظریه فرهنگ مارکس - لهسای زاده- عبدالعلی - ۱۳۷۴ نابرابری و قشربندی اجتماعی - انتشارات دانشگاه شیراز) بیکاری و شرایط موقعیت های اقتصادی نا مطلوب عامل مهم فقر
- ❖ مصدر تمام مفاسد بیکاری است. و یکی از این مفاسدی که از بیکاری ناشی می شود فقر و نیازمندی است. هرچه نرخ بیکاری در جامعه بیشتر باشد درجه فقر آن جامعه نیز بیشتر خواهد شد. و یکی از مهم ترین دلایل فقر عدم موقعیت های اقتصادی بهنجار و یا شرایط نا مطلوب اقتصادی است. که نه تنها سبب بروز فقر می شود بلکه فضای اقتصادی و سیاسی جامعه را نیز به سمت تورم، بی اعتمادی مردم به دولت و رویگردانی آنان از شرکت در مناسبت های سیاسی و انتخاباتی می شود. (مجموعه مقالات گردهم آیی بررسی فقر و فقرزدایی - ج ۱ - سازمان برنامه و بودجه ۱۳۷۵. ص. ۲۷۵)

تأثیر فقر بر جامعه

- ❖ یکی از مهم ترین تأثیرات فقر وجود آوردن انحرافات اجتماعی است که با آن رابطه مستقیمی دارد. در بستر فقر شرایط مناسب بروز انحرافات اجتماعی فراهم است. و نقش زمینه سازی برای انحرافات اجتماعی را ایفا می کند. از دید اندیشمندان، جرم، فساد اخلاقی، نتیجه فقر است که زاینده امپریالیسم) توسعه طلبی ناشی از سرمایه داری است. فقر جاده ای است که می تواند رونده خویش را به دامان کفر رهنمود کند. (آسیب شناسی اجتماعی - سروستانی - جزوه درسی - ص ۹۵)

روش های تعیین خط فقر

- ❖ اولین قدم در تعیین خط فقر معرفی شاخص یا معیار سنجش فقر است. شاخص فقر می تواند صورت های مختلفی داشته باشد

۱- معرفی یک سبد خاص از کالاها

۲- هزینه کل

۳- هزینه درآمد

منبع (تقوی، مهدی؛ ۱۳۸۴)

پنج معیار جهانی خط فقر:

❖ سلامت

❖ آموزش

❖ اشتغال

❖ توانمند سازی

❖ غذا

منبع (تقوی، مهدی؛ ۱۳۸۴)

اطلاعات مربوط به فقر

❖ فقر در روستاها گسترده تر از فقر در شهرهاست. با وجود اینکه سهم جمعیت شهری در ایران التر از سهم جمعیت

روستایی از کل کشور است. (خداداد. باقری ۱۳۸۴: ۳۳)

❖ قریب به اتفاق کسانی که در روستاها زندگی می کنند فقیرترند.

❖ طبق آمارگیری صندوق بین المللی پول ۴۰ درصد از مردم ایران زیر خط فقر زندگی می کنند و کشور ایران رتبه ۲۵ از

فقیرترین کشورها قرار دارد. با ۴۰ درصد و زامبیا با ۸۶ درصد اولین نرخ فقر را در جهان دارد. و کمترین کشور تایوان و نامبیا با ۵ درصد نرخ فقر را دارند.

منبع (سایت صندوق بین المللی پول - نرخ فقر در جهان و ایران - کد خبر ۱۰۳۴؛ ۹ مهر ۱۳۸۷)

تجزیه و تحلیل

❖ فقر پدیده ای پیچیده و چند بعدی است و ابعاد مختلف فقر در کنش متقابل با همدیگرند. بطوری که عوامل بازدارنده فقر

با تقویت همدیگر زنجیرهای فقر را محکم تر و رسوخ ناپذیرتر می سازند.

❖ عواملی که در تداوم فقر تأثیر داشته اند: انگیزه های فردی، روابط اجتماعی و قدرت سیاسی نقش مهمی داشته اند. دولت

نقش محوری در فقر زدایی دارد. نقش حکومت کلیدی تر از بقیه عوامل است چرا که دولت مستقیماً بر ابعاد ریسک و عدم

قطعیت انگیزه های افراد و روابط اجتماعی اثر می گذارند.

(مجموعه مقالات کرده هم آبی فقر و فقر زدایی. ص ۳۷۳، به نقل از)

راهکارها و پیشنهادات

❖ گسترش نظام تأمین اجتماعی

❖ اعمال سیاست های مالیاتی با هدف دستیابی به توزیع یارانه و درآمدها

❖ برآورد سالانه خطوط فقر مطلق و نسبی

❖ ایجاد شغل و تعاونی برای فقرا و آموزش آن ها

❖ بهبود مشارکت های سازمانی های غیردولتی و نهادهای خیریه مثل کمیته امداد و ...

❖ حصول اطمینان از دست یابی به مواد غذایی